

OJCOWIE ŻYWI
19

MUZA CHRZEŚCIJAŃSKA

Poezja grecka
od II do XV wieku

przekłady

Włodzimierz Appel, ks. Krzysztof Bardski,
Mieczysław Bednarz SJ, św. abp Józef Bilczewski,
Józef Birkenmajer, Małgorzata Borowska, Andrzej Bober SJ,
Mieczysław Brożek, Jerzy Danielewicz, Edward Grabowski,
Klemens Hammer, abp Ignacy Hołowiński,
Stanisław Kalinkowski, ks. Wojciech Kania, Anna Komornicka,
Piotr Kochanek, Zygmunt Kubiak, Jerzy Łanowski,
ks. Marian Michalski, ks. Wincenty Myszor, Karol Pacan,
Mariola Pigoniowa, Tadeusz Sinko,
ks. Marek Starowieyski, Alicja Szastyńska-Siemion,
Anna Świderkówna, ks. Henryk Wójtowicz

wstęp, wybór, redakcja

KS. MAREK STAROWIEYSKI

Wydawnictwo WAM ■ Księża Jezuici
Kraków 2014

© Wydawnictwo WAM, 2014

Wydanie na podstawie:

Muza chrześcijańska, tom III,

Poezja grecka od II do XV wieku, Ojcowie Żywi XII
Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 1995

Redakcja i korekta

Ewa Zamorska-Przyłuska

Projekt okładki

Andrzej Sochacki

ISBN 978-83-7505-933-5

WYDAWNICTWO WAM

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003

e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY

tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA

tel. 12 62 93 260, 12 62 93 446-447

faks 12 62 93 261

e.wydawnictwowam.pl

Drukarnia Wydawnictwa WAM

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

WSTĘP

Muza chrześcijańska. Poezja grecka od II do XV wieku powinna ukazać się jako tom pierwszy niniejszej serii. Jest bowiem rzeczą pewną, że poezja chrześcijańska rozwinęła się najpierw na Wschodzie. Ale pozostaje pytanie, czy najstarszą była poezja grecka czy syryjska? Inaczej, czy pierwsze naprawdę wielkie dzieło poezji chrześcijańskiej, *Ody Salomona*, zostało napisane w języku greckim czy syryjskim? Ponieważ zachowało się ono w języku syryjskim (oryginale czy przekładzie?), umieściliśmy je wśród poezji syryjskiej. Nie ma natomiast najmniejszej wątpliwości, że najstarsze utwory poetyckie chrześcijańskie posiadamy w języku greckim, a więc w pierwszym rzędzie fragmenty poetyckie Nowego Testamentu: *Benedictus*, *Magnificat*, *Nunc dimittis*, fragmenty hymnów starochrześcijańskich rozrzuconych po listach Pawłowych i Apokalipsie. Ta typowo biblijna poezja jest dziedziczką poezji starotestamentalnej.

Badania nad wczesnochrześcijańską poezją, a więc z wieku II i III, wykazują, że był to okres wyjątkowo bujnego jej rozwoju. W końcu nie jest to nic szczególnie dziwnego, ponieważ chrześcijaństwo przyjęło bez wahania Stary Testament, księgę, w której poezja odgrywa zupełnie wyjątkową rolę. *Psalmy*, *Pieśń nad pieśniami*, *Treny*, fragmenty poetyckie *Księgi Hioba* i inne obficie rozrzucone po różnych księgach Biblii, należą do wielkich dzieł światowej poezji. Niektóre z nich, na przykład *Psalmy*, były używane przez Żydów w ich liturgii, i od nich przejęło je chrześcijaństwo, mimo oporu niewielkich, wyraźnie antyjudajstycznie nastawionych sekt. Chrześcijaństwo przejęło więc poetyckie dziedzictwo Żydów; widać to wyraźnie we wspomnianych kantykach Nowego Testamentu: *Magnificat* na przykład jest utkane z wyrażeń i nawiązań do Starego Testa-

mentu. Ta atmosfera poetycka przeniknęła do najstarszej literatury chrześcijańskiej, powstałej na przełomie I i II w.: modlitwy zawarte w *Didache* (nr 1) i w liście trzeciego następcy św. Piotra, papieża Klemensa I, są tego dobitnym przejawem. W pierwszym utworze znajdujemy pełne poetyckiego piękna modlitwy związane z Eucharystią; w drugim wielka modlitwa powszechna, prawdopodobnie używana w liturgii Kościoła rzymskiego, jest utworem wyraźnie poetyckim. Nie jest to jednak poezja czysta, ale modlitwa pierwszych chrześcijan, przyzwyczajonych do modlitwy biblijnej, która układa się na ich ustach w poetyckie frazy i przenośnie. I tak, gdziekolwiek ruszymy się w II w., napotykamy poetyckie obrazy. W apokaliptycznym *Pasterzu* Hermasa czytamy piękne, pełne poezji opisy, na przykład budowy wieży czy rosnących wierzb, w apokryfach znajdujemy raz po raz fragmenty poetyckie, jak te przytoczone tu z *Protoewangelii Jakuba* (nr 5) czy *Aktów Jana* (nr 9); *Homilia paschalna* (nr 6) Melitona z Sardes to wielka poetycka deklamacja egzegetyczna. Nawet nagrobki bywają układane w formie poetyckiej: zachowały się nam dwa takie pomniki z II w. (nr 4). Łacinnik, rektor z Kartaginy, Tertulian, często wspomina o poezji, by w końcu oświadczyć, że chrześcijanie nie potrzebują poezji świeckiej, bo mają jej pełno u siebie. Pod koniec II w. chrześcijaństwo stać na stworzenie takiego arcydzieła, jakimi są *Ody Salomona*; po dwóch wiekach istnienia wyraźnie wznosi się ono na wyżyny prawdziwej poezji.

Nie inaczej dzieje się w wieku III, który otwiera, powstały gdzieś na początku tego stulecia (a może pod koniec II?) *Hymn do Chrystusa* Klemensa Aleksandryjskiego (nr 7). Obok niego pojawiają się hymny liturgiczne: *Gloria* (nr 2), *Fos hilaron* (nr 3) oraz inne jeszcze hymny odnalezione na papirusach. Wprowadzenie ich do liturgii, dotychczas opierającej się na utworach biblijnych, powoduje pierwsze wielkie starcie konserwatystów i progresistów na tym polu.

Warto przytoczyć ten barwny epizod, który miał miejsce w Antiochii w połowie III w., a o którym donosi niezawodne źródło wiadomości o chrześcijaństwie, starożytny historyk Kościoła, Euzebiusz z Cezarei († 339). Otóż biskup tego miasta, Paweł z Samosaty, został – chyba słusznie – oskarżony o błędy chrystologiczne (uznanie Chrystusa jako tylko „czystego człowieka”). W Antiochii zebrał się synod, który po potępieniu Pawła skierował list do biskupów Rzymu i Aleksandrii. Otóż, po omówieniu herezji Pawła, biskupi piszą: „Pieśni ku czci Pana naszego Jezusa Chrystusa kazał przestać śpiewać jako zbyt nowe i przez współczesnych układane mężów, ale ku czci własnej w samym kościele, w pierwsze święto wielkanocne kobietom śpiewać polecił, jakich chyba drżąc z oburzenia słuchać by można” (7, 30, 10). Niestety, nie znamy szczegółów tego konfliktu, ani pieśni, które takie oburzenie wywoływały. Ale stwierdzamy, że Paweł protestuje przeciwko zalewowi nowych pieśni, choć nie bardzo jednak wiemy, co na ich miejsce proponuje. Natomiast uwagę o śpiewających kobietach i o „drzeniu z oburzenia”, my, którzy przeżyliśmy walki o nową liturgię po Vaticanum II, zalew piosenki religijnej i gwałtowne protesty z powodu gitar, lektorek czy kantorek, traktujemy z lekkim przymrużeniem oka („skąd my to znamy?”). Jakkolwiek jednak interpretowalibyśmy ten opis, świadczy on o roli pieśni (a więc poezji) w ówczesnej liturgii. O tych pierwocinach chrześcijańskiej poezji już gdzie indziej, i to obszernie pisałem [Bobolanum 2 (1991), 99-110], stąd nie będę się szerzej rozwodził i powtarzał długiej wyliczanki lepszych czy gorszych utworów poetyckich powstałych w tej epoce.

Musimy jednak podkreślić, że wiek III, podobnie jak i II, jest okresem dynamicznego rozwoju poezji chrześcijańskiej, zarówno ortodoksyjnej, jak w grupkach heretyckich; może nawet w tych ostatnich rozwija się ona dynamiczniej, a zachowane fragmenty gnostyckich czy gnostycyzujących utworów

(nr 8), przedchrześcijańskich i chrześcijańskich, świadczą, że tajemniczy język gnozy, pełen dziwnych mitów, był znakomitą twórczością dla poezji. Z tej epoki zachowało się (w całości lub fragmentarycznie) około 70 utworów poetyckich. O kilkuset wiemy na podstawie wzmianek w źródłach.

Jak już widzieliśmy, utwory tej rodzącej się poezji wchodziły do liturgii obok tekstów biblijnych. W IV w. rozwija się ona w grupach heteroksyjnych; utworami poetyckimi propagują swoją naukę arianie, apolinaryści, istnieje ponadto dawna poezja różnych sekt. Zachodzi więc niebezpieczeństwo, że ta produkcja poetycka dostanie się do liturgii, której ortodoksja była przedmiotem szczególnej troski biskupów. Nie dziwimy się więc, że synod w Laodycei w połowie IV w. zakazuje używania w liturgii utworów niebiblijnych. Ten zakaz, na pewno błogosławiony dla liturgii, jest katastrofą dla poezji: giną wtedy prawdopodobnie setki utworów poetyckich. Kilka z nich, które ocalały z pogromu, uderzają swoim pięknem, jak *Gloria* i inne utwory z *Kodeksu aleksandryjskiego* (nr 2) czy *Radosna światłości* (nr 3).

Taki był pierwszy nurt poezji chrześcijańskiej: poezji-modlitwy, w prostej linii wywodzący się ze Starego Testamentu. Ta poezja-modlitwa, mniej lub bardziej wyemancypowana spod wpływu Biblii, będzie jednym z wielkich nurtów poezji chrześcijańskiej aż do czasów współczesnych, by podać tylko jako przykłady (o nich mówimy cały czas) modlitwy św. Franciszka z Asyżu czy kardynała Newmana.

Drugim nurtem była poezja-homilia, zakorzeniona w poezji semickiej i w greckiej deklamacji (*melete*). Nie wiemy, jak powszechny był ten gatunek. Zachowana jedna homilia tego typu, *Homilia paschalna* Melitona z Sardes (nr 6) każe nam przypuszczać istnienie i innych homilii tego typu. Utwór Melitona stanowi bezcenny klucz dla zrozumienia dalszego rozwoju poezji greckiej. Jest to homilia, a więc utwór egzegetyczny-

-liturgiczny, wyjaśniający przeczytany uprzednio tekst Pisma Świętego, w naszym wypadku opis Paschy żydowskiej. Autor wyjaśnienie tekstu przeplata dramatycznymi opisami, ekskursami, antytezami, porównaniami, łącząc wszystko w jedną całość i wiążąc wydarzenia Starego Testamentu z Chrystusem; utwór kończy się wielką apoteozą Zbawiciela. Całość napisana została dźwięczną, rytmiczną, poetycką prozą. Prawdopodobnie podobnymi utworami były wiersze wielkiego poety syryjskiego Bardasanesa – miał on napisać 150 hymnów – i jego syna Harmoniusza, żyjących w II w. Zwalczał ich jeszcze w IV w. św. Efreem, który osiągnął doskonałość formy w tym typie homilii-deklamacji poetyckiej (o nim por. *Muza chrześcijańskiego Wschodu*). Czy od razu zrodziła się owa doskonałość Efrema, czy też jest on dziedzicem trzech wieków tej poezji-deklamacji tak syryjskiej, jak i greckiej? Jakie były związki małoazjatyckiego pisarza z literaturą syryjską? Trwają dyskusje, czasami dość jałowe, z braku materiału porównawczego. Jedno jest pewne: homilia Melitona jest poprzedniczką hymnów bizantyńskich, o których będzie mowa niżej.

Trzecim nurtem poezji chrześcijańskiej greckiej jest nurt klasycyzujący. Pierwszymi jego utworami są: wspomniany już *Hymn do Chrystusa* Klemensa Aleksandryjskiego (nr 7) i *Hymn Tekli z Uczty* Metodego z Olimpu (nr 11). Swój utwór poświęcony Chrystusowi jako wychowawcy (*Pedagog*) kończy Klemens hymnem do Chrystusa, nauczyciela wszystkich. Klemens, wielki pisarz aleksandryjski († ok. 212), był typowym humanistą. Wychowany na literaturze greckiej znał ją do głębi, a jego dzieła są kopalnią cytatów pisarzy greckich. Toteż opiewa Chrystusa, w formie i treści nawiązując do literatury klasycznej, pod którą jednak dostrzegamy już wyraźnie myśl chrześcijańską. Piszący niemalże wiek później Metody, biskup Olimpu, w swym dialogu o dziewictwie zatytułowanym *Uczta* nawiązuje wyraźnie do *Uczty* Platona. Hymn o dziewictwie,

wyśpiewany przez jedną z uczestniczek, Teklę, w strofach zbudowanych wedle akrostychu (strofy zaczynają się od kolejnych liter alfabetu), zawiera refren oraz nawiązuje do Pisma Świętego. Budowa jest klasyczna, choć zawiera już elementy chrześcijańskie. Chrześcijaństwo na przełomie III i IV w. już dobrze zadomowiło się w poezji, a poezja w chrześcijaństwie.

Jak dotąd mieliśmy do czynienia z modlitwami poetyckimi, homiliami poetyckimi, hymnami napisanymi przypadkiem przez pisarzy przy okazji tworzenia dzieł prozą lub po prostu przez przypadkowych pisarzy. Mogły to być nawet dobre utwory, ale nie możemy powiedzieć, abyśmy mieli do czynienia już z autentycznymi poetami. Pierwszym chrześcijańskim poetą greckim z prawdziwego zdarzenia, i to poetą od razu wielkiej klasy, jest wybitny teolog z Kapadocji, św. Grzegorz z Nazjanzu († 390).

Zakres twórczości poetyckiej Grzegorza jest bardzo szeroki: od poezji dogmatycznej, poprzez utwory biblijne, moralizatorskie nawiązujące do diatryby stoików, hymn, modlitwę, wiersze okolicznościowe skierowane do różnych osób, epigramy, aż do poezji osobistej, pełnej zadumy, żalu, bólu, obnażającej głębokie rozdarcie wewnętrzne autora, pokazującej postać innego Grzegorza niż ten, którego znamy z wielkich mów, dzięki którym uzyskał zaszczytny tytuł „teologa”. Czytając tę poezję, przeżywamy podobne uczucie jak Petrarca, który odnalazłszy listy Cycerona, za fasadą wspaniałego i niezłomnego mówcy odkrył zwyczajnego człowieka z całą biedą i słabością *condition humaine*. W tej ostatniej grupie utworów, stanowiących chyba najwartościowszą część poezji Grzegorza, znajdujemy dwie autobiografie.

Grzegorz pisze metrami opartymi na iloczasiu (następstwie zgłosek krótkich i długich), używa miar wierszowych klasycznych, poprawnego choć archaizowanego języka attyckiego. Do kultury klasycznej nawiązują również jego epigramy, tak modne w literaturze hellenistycznej. Nie stanowią one jednak

szczytowego osiągnięcia jego poezji. Są raczej „wprawkami” poetyckimi: kilkadziesiąt epigramów na śmierć matki czy na grabieżców grobów pokazuje, jak jeden temat może zostać wyeksploatowany aż do znudzenia (w naszym przynajmniej odczuciu estetyki).

DIDACHE (I/II w.)

1. Modlitwy eucharystyczne

*Co do Eucharystii, składajcie dziękczynienie w taki oto sposób:
najpierw przy kielichu:*

Dziękujemy Ci, Ojczy nasz,
Za świętą winorośl Dawida, sługi Twego,
Którą objawiłeś nam przez Jezusa, sługę Twego.
Tobie chwała na wieki!

Następnie przy łamaniu chleba:

⁵ Dziękujemy Ci, Ojczy nasz,
Za życie i za poznanie,
Które objawiłeś nam przez Jezusa, sługę Twego.
Tobie chwała na wieki!

Jak ten chleb łamany, rozrzucony po górach,
Został w jedno zebrany,

¹⁰ Tak niech Kościół Twój aż po najdalsze krańce ziemi
Zbierze się w jednym królestwie Twoim,
Bo Twoja jest chwała i moc przez Jezusa Chrystusa na
wieki!...

*A gdy się już nasycicie, składajcie dziękczynienie w taki oto
sposób:*

Dziękujemy Ci, Ojczy Święty,
Za święte Imię Twoje,

¹⁵ Które z woli Twojej zamieszkało w sercach naszych
I za poznanie, i za wiarę, i za nieśmiertelność,
Które objawiłeś nam przez Jezusa, sługę Twego,
Tobie chwała na wieki!

Ty, Panie wszechmogący,
20 Stworzyłeś wszystko dla Imienia Twego,
Daleś ludziom pokarm i napój, aby ciesząc się nim Tobie
dziękowali.
Nam zaś dałeś w swej łaskowości duchowy pokarm i napój,
aby ciesząc się nim Tobie dziękowali.
Nam zaś dałeś w swej łaskowości duchowy pokarm i napój
i życie wieczne przez Jezusa, sługę Twego.

Nade wszystko dziękujemy Ci za wielką potęgę Twoją.
25 Tobie chwała na wieki!

Pomnij, Panie, na Kościół Twój, i wybaw go od zła wszel-
kiego

I uczynń doskonałym w miłości Twojej.
I zgromadź go z czterech stron świata uświęcony,
W królestwie Twoim, które przygotowałeś dla niego,
30 Bo Twoja jest moc i chwała na wieki!

Niech przyjdzie łaska i przeminie ten świat!
Hosanna Bogu Dawidowemu!
Kto święty, niech podejdzie,
Kto nim nie jest, niech czyni pokutę!
35 Marana tha.
Amen.

Anna Świderkówna

- Błogosławiony jesteś, Panie, naucz mnie Twych praw
sprawiedliwych.
- ²⁵ Błogosławiony jesteś, Panie, naucz mnie Twych praw
sprawiedliwych.
Panie, stałeś się dla mnie ucieczką z pokolenia na
pokolenie:
ja rzekłem: „Panie, zmiłuj się nade mną,
ulecz duszę moją, bo zgrzeszyłem przeciw Tobie!”
Panie, do Ciebie się uciekam, naucz mnie czynić wolę
Twoją,
- ³⁰ bo Ty jesteś moim Bogiem,
bo w Tobie jest źródło życia.
W świetle Twoim ujrzymy światło:
wyciągnij Twoje zmiłowanie wobec tych, którzy Cię
poznali.

B. HYMN WIECZORNY

- Chwalcie, dzieci, Pana,
chwalcie imię Pana!
Chwalimy Cię, śpiewamy Ci hymny, wysławiamy Cię,
bo wielka jest chwała Twoja!
- ⁵ Panie, Królu, Ojczy Chrystusa, nieskalanego Baranka,
który gładzi grzechy świata!
Tobie przystoi hymn, Tobie chwała przystoi,
Ojcu, Synowi i Duchowi Świętemu,
Na wieki wieków. Amen.

C. MODLITWA PO POSIŁKU

- Błogosławiony jesteś, Panie, który żywisz mnie od młodości,
który dajesz pokarm wszelkiemu ciału.

Napełnij łaską i radością nasze serca,
abyśmy zawsze, mając to, czego nam potrzeba,
5 obfitowali we wszystkie dobre uczynki
w Chrystusie Jezusie Panu naszym.
Tobie chwała, cześć i moc
na wieki. Amen.

ks. Marek Starowieyski

ANONIM (II w.?)

3. Hymn wieczorny

O pogodna Światłości Ojca świętej chwały,
Nieśmiertelnego Pana niebiosów i ziemi,
Jezu Chryste! – Pod zachód dzień nam dobiegł cały
I gwiazdę już wieczorną oczami naszymi
Oglądamy na niebie. Ku czci twojej, Boże,
⁵ Ojczy, Synu i Duchu świętości, śpiewamy,
Boś godzien jest, o Panie, by o każdej porze
Głoszono Twoją chwałę zbożnymi pieśniami.
O wielki Synu Boży, tyś życia szafarzem,
Przeto Ci świat pieśń chwały wdzięcznie składa w darze.

Mieczysław Bednarz SJ

SPIS TREŚCI

Ks. Marek Starowieyski, Wstęp	5
1. Didache, Modlitwy eucharystyczne, tł. Anna Świderkówna	29
2. Anonim, Hymny liturgiczne, tł. ks. Marek Starowieyski	31
A. Hymn poranny (Gloria)	
B. Hymn wieczorny	
C. Modlitwa po posiłku	
3. Anonim, Hymn wieczorny (<i>Phos hilaron</i>), tł. Mieczysław Bednarz SJ.	34
4. Inskrypcje chrześcijańskie	35
A. Epitafium Pektoriusza, tł. Mieczysław Bednarz SJ	
B. Epitafium Abercjusza, tł. abp Józef Bilczewski	
5. Z apokryfu Narodzenie Maryi (Protoewangelia Jakuba).	37
A. Hymn bezpłodnej Anny, tł. ks. Marek Starowieyski	
B. W chwili narodzenia Jezusa, tł. ks. Marek Starowieyski	
6. Meliton z Sardes, Homilia paschalna (fragmenty) tł. Anna Świderkówna	39
Tajemnica Paschy (s. 39). Urzeczywistnienie się zapowiedzi (s. 41) Gorzkie zioła (s. 43). Triumf Chrystusa (s. 43). Wezwa- nie do wszystkich narodów (s. 44). Apoteoza (s. 45)	
7. Klemens Aleksandryjski, Hymn do Chrystusa	46
Wersja a, tł. Mieczysław Bednarz SJ	
Wersja b, tł. Jerzy Danielewicz	
8. Z hymnów gnostyckich	51
A. Modlitwa z „Pojmandresa”, tł. ks. Wincenty Myszor (s. 51)	
B. Modlitwa Hermetyczna, tł. ks. Wincenty Myszor (s. 51)	
C. Psalm Naaseńczyków, tł. ks. Marek Starowieyski (s. 53)	
D. Z Psalmu Walentyna, tł. ks. Wincenty Myszor (s. 54)	
9. Hymn Chrystusa tańczącego (z Aktów Jana), tł. ks. Marek Starowieyski	55
10. Księgi Sybillińskie	59
A. Z księgi II, tł. Anna Świderkówna (s. 59)	
B. Z księgi IV, tł. Włodzimierz Appel (s. 64)	
C. Z księgi VIII, tł. Włodzimierz Appel (s. 66)	

11. Metody z Olimpu, Hymn Tekli (<i>z Uczty</i>), tł. Stanisław Kalinkowski	68
12. Grzegorz z Nazjanu, O Bogu Ojcu, tł. Tadeusz Sinko.	74
13. Grzegorz z Nazjanu, O dwóch Testamentach, tł. Józef Birkenmajer	76
14. Grzegorz z Nazjanu, Chrystus ucisza burzę, tł. Józef Birkenmajer	80
15. Grzegorz z Nazjanu, Hymn, tł. Edward Grabowski	81
16. Grzegorz z Nazjanu, Pieśń wieczorna Wersja a, tł. Józef Birkenmajer Wersja b, tł. Jerzy Danielewicz	82
17. Grzegorz z Nazjanu, O naturze ludzkiej, tł. Tadeusz Sinko	86
18. Grzegorz z Nazjanu, O niepewności i marności życia doczesnego i wspólnym kresie, tł. Józef Birkenmajer.	91
19. Grzegorz z Nazjanu, Usprawiedliwianie grzechów, tł. Tadeusz Sinko	94
20. Grzegorz z Nazjanu, Przeciw złemu, tł. Tadeusz Sinko	96
21. Grzegorz z Nazjanu, O życiu ludzkim (I), tł. Józef Birkenmajer	97
22. Grzegorz z Nazjanu, O życiu ludzkim (II), tł. Józef Birkenmajer	98
23. Grzegorz z Nazjanu, Do duszy swej, tł. Tadeusz Sinko	99
24. Grzegorz z Nazjanu, O sobie, tł. Tadeusz Sinko	100
25. Grzegorz z Nazjanu, Zmienne człowieka koleje, tł. Tadeusz Sinko	100
26. Grzegorz z Nazjanu, Do duszy własnej, tł. Józef Birkenmajer	101
27. Grzegorz z Nazjanu, Na śmierć ukochanych, tł. Józef Birkenmajer	101
28. Grzegorz z Nazjanu, Umarły dla świata, tł. Józef Birkenmajer	102
29. Grzegorz z Nazjanu, Do Juliana, tł. Józef Birkenmajer.	102
30. Grzegorz z Nazjanu, Przeciw strojom niewieścim (fragment), tł. Tadeusz Sinko	103

-
31. Grzegorz z Nazjanzu, Poemat autobiograficzny 105
A. Wstęp, tł. Józef Birkenmajer (s. 105)
B. Burza na morzu, tł. Tadeusz Sinko (s. 106)
C. Początki pracy w Konstantynopolu,
tł. ks. Marian Michalski (s. 108)
D. Grzegorz z Nazjanzu, O swojej wymowie,
tł. Anna Komornicka (s. 111)
E. Objęcie katedry w Konstantynopolu, tł. Tadeusz Sinko (s. 114)
F. Zakończenie tł. ks. Marian Michalski (s. 115)
32. Grzegorz z Nazjanzu, Sen: Kazanie w kościele Anastasis
w Konstantynopolu, tł. Tadeusz Sinko 117
33. Grzegorz z Nazjanzu, Pożegnanie, abp Ignacy Hołowiński . . 119
34. Grzegorz z Nazjanzu, Własne nagrobki, A, B, C
tł. Tadeusz Sinko 121
35. Grzegorz z Nazjanzu, Epigramy 122
A. Biskup Bazyli, tł. Zygmunt Kubiak (s. 122)
B. Młody Eufemios, tł. Zygmunt Kubiak (s. 122)
C. Na śmierć matki, tł. Zygmunt Kubiak (s. 122)
D. Aż do końca, tł. Zygmunt Kubiak (s. 122)
E. Wspomnienie, tł. Zygmunt Kubiak (s. 122)
F. Na Naukratiosa, wersja A, tł. Jerzy Łanowski,
wersja B, Andrzej Bober SJ (s. 123)
G. Rozrywka starości, tł. Tadeusz Sinko (s. 123)
H. Na własnego ojca, tł. Jerzy Łanowski (s. 124)
I. Do siebie samego, tł. Jerzy Łanowski (s. 124)
J. Na brata Cezariusza, tł. Jerzy Łanowski (s. 124)
K. Na niszczycieli grobów, tł. Jerzy Łanowski (s. 124)
36. Makary Egipcjanin, Modlitwa wieczorna,
tł. Mieczysław Bednarz SJ. 126
37. Apolinary z Laodycei, Parafraza psalmów. Wstęp,
tł. Jerzy Danielewicz 127
38. Grzegorz z Nyssy, Modlitwa Makryny na łożu śmierci,
tł. Mieczysław Bednarz SJ. 132
39. Amfiloch z Ikonium, Zalecenia dla Seleukosa (fragment),
tł. Alicja Szastyńska-Siemion 135
40. Amfiloch z Ikonium, Program nauki, tł. Piotr Kochanek 137

-
41. Anonim, Hymn dziękczynny po posiłku,
tł. Mieczysław Bednarz SJ. 138
42. Fragmenty anonimowych hymnów eucharystycznych,
tł. ks. Marek Starowieyski. 139
- A. Z IV wieku (s. 139)
- B. Z IV wieku (s. 139)
- C. Z IV wieku (s. 140)
- D. Z V wieku (s. 141)
- E. Z V/VI wieku (s. 141)
- F. Z VI wieku (s. 143)
43. Synezyjusz z Cyreny, Hymn III (V), tł. Mieczysław Brożek . . 144
44. Synezyjusz z Cyreny, Hymn VI (VII), tł. Mieczysław Brożek . 147
45. Synezyjusz z Cyreny, Hymn VIII (IX) 149
- Wersja a, tł. Mieczysław Brożek
- Wersja b, tł. Jerzy Danielewicz
46. Synezyjusz z Cyreny, Hymn IX (I), tł. Mieczysław Brożek . . . 154
47. Anonim, Chrześcijański utwór nagrobny,
tł. Jerzy Danielewicz 159
48. Nonnos z Panopolis, Z parafrazy Ewangelii św. Jana 160
- A. Prolog, tł. ks. Henryk Wójtowicz (s. 160)
- B. Śmierć na krzyżu, tł. Alicja Szastyńska-Siemion (s. 162)
- C. Zmartwychwstanie, tł. Alicja Szastyńska-Siemion (s. 163)
49. Nonnos z Panopolis, *Z Dionysiaków: Zwiastowanie*,
tł. ks. Henryk Wójtowicz. 165
50. Palladas, Epigramy 167
- A. Zjawy przeszłości, tł. Tadeusz Sinko (s. 167)
- B. Wobec zniszczenia świątyń, tł. Tadeusz Sinko (s. 167)
- C. Zamienione świątynie, tł. Tadeusz Sinko (s. 167)
- D. Na mnichów, tł. Tadeusz Sinko (s. 167)
- E. Podzwonne ginącemu światu, tł. Zygmunt Kubiak (s. 168)
- F. Żegluga jest życie, tł. Zygmunt Kubiak (s. 168)
- G. Finansista, tł. Zygmunt Kubiak (s. 168)
- H. Żyj w ukryciu, tł. Zygmunt Kubiak (s. 168)
- I. Smutek świata, tł. Zygmunt Kubiak (s. 168)
- J. Ciało – grób, tł. Zygmunt Kubiak (s. 169)
- K. Reszta jest milczeniem, tł. Zygmunt Kubiak (s. 169)

-
51. Klaudian z Aleksandrii, Epigramy. 170
A. Do Chrystusa, tł. Jerzy Danielewicz (s. 170)
B. Do Chrystusa, tł. Mieczysław Brożek (s. 170)
C. Na Najświętszą Bogarodzicę, tł. Mieczysław Brożek (s. 170)
D. Na św. Michała Archanioła, tł. Mieczysław Brożek (s. 171)
52. Cesarz Justynian, Troparion,
tł. ks. Marek Starowieyski. 172
53. Auksencjusz (V w.), Troparion (fragment) 173
54. Anonim, Amulet chrześcijański,
tł. Alicja Szastyńska-Siemion 174
55. Agatis Scholastyk, Epigramy 175
A. Na Narodzenie Chrystusa, tł. Mieczysław Brożek (s. 175)
B. Do Trzech Króli, tł. Mieczysław Brożek (s. 175)
C. Na Betlejem, tł. Mieczysław Brożek (s. 175)
D. Na Ukrzyżowanie, tł. Mieczysław Brożek (s. 175)
E. Grób matki, tł. Zygmunt Kubiak (s. 175)
F. Prośba umarłej, tł. Zygmunt Kubiak (s. 176)
G. Śmierć zwaśnionych małżonków, tł. Zygmunt Kubiak (s. 176)
56. Paweł Silencjariusz, Iluminacja kopuły kościoła Mądrości Bożej,
tł. Alicja Szastyńska-Siemion 177
57. Paweł Silencjariusz, Odczytywanie epitafium,
tł. Zygmunt Kubiak 178
58. Epigramy chrześcijańskie 179
A. Na kościół św. Tomasza w dzielnicy Amantiusza
w Konstantynopolu, tł. Mieczysław Brożek (s. 179)
B. Na kościół św. Eufemii od Olybiosa zwany,
tł. Mieczysław Brożek (s. 179)
C. Na zaśnięcie Najświętszej Bogarodzicy,
tł. Mieczysław Brożek (s. 179)
D. Menander Protektor, Na nawrócenie Persa Maga,
który przyjął chrześcijaństwo i został umęczony,
tł. Mieczysław Brożek (s. 180)
E. Ignacy, Do Zbawiciela, tł. Mieczysław Brożek (s. 181)
F. Ignacy, Modlitwa, tł. Mieczysław Brożek (s. 181)
G. Cyrus z Panopolis, Do Daniela Stylity,
tł. Jerzy Danielewicz (s. 182)
H. Epigram chrześcijański, tł. Jerzy Danielewicz (s. 182)

59. Roman Melodos, Hymn na Boże Narodzenie	183
Wersja a, tł. ks. Marek Starowieyski	183
Wersja b (fragment), tł. Józef Birkenmajer	190
60. Roman Melodos, Hymn o ofierze Abrahama, tł. ks. Krzysztof Bardski	191
61. Roman Melodos, Maryja pod krzyżem, tł. ks. Wojciech Kania	199
62. Roman Melodos, Hymn o Zmartwychwstaniu, tł. ks. Marek Starowieyski	205
63. Roman Melodos, Modlitwa	210
Wersja a, tł. Alicja Szastyńska-Siemion	
Wersja b, tł. Jerzy Danielewicz	
64. Anonim, Hymn Akathistos	215
Wersja a, tł. Mieczysław Bednarz SJ	
Wersja b (fragmenty), tł. ks. Wojciech Kania	
65. Jan IV „Postnik”, Wskazówki dla mnicha, tł. Alicja Szastyńska-Siemion	230
66. Pieśń Cherubinów	232
67. Anonim, Hymn, tł. Jerzy Danielewicz	233
68. Anonimowe utwory liturgiczne, tł. Alicja Szastyńska-Siemion	234
A. Katyzmy (s. 234)	
a. Automelon	
b. Prosomoia, Na Zmartwychwstanie	
c. Prosomoia, Na Zwiastowanie Bogarodzicy	
d. Na Objawienie Pańskie	
e. Na świętego Demetriusza	
f. Theotokion	
B. Troparia (s. 236)	
a. Automelon	
b. II Prosomoia, Na święto Chrystusa	
c. III Prosomoia, Na wspomnienie cesarz Konstantyna	
d. IV Prosomoia, Na Daniela i Trzech Młodzieńców	
69. Św. Sofroniusz, Pokłon Trzech Mędrców, tł. Mieczysław Bednarz SJ.	240
70. Jerzy Pizydes, Zwycięstwo cesarza Herakliusza nad Persami, tł. Józef Birkenmajer	241

-
71. Św. German z Konstantynopola, Hymn do Bogarodzicy,
tł. ks. Wojciech Kania 245
72. Św. Jan Damasceński, Kanon na Dzień Pański
Zmartwychwstania, tł. Mieczysław Bednarz SJ 246
73. Kosma Jerozolimski, Modlitwa do Bogarodzicy,
tł. ks. Wojciech Kania 254
74. Kosma Jerozolimski, Pieśń na Boże Narodzenie,
tł. ks. Wojciech Kania 255
75. Kosma Jerozolimski, Pieśń na Ofiarowanie Pańskie,
tł. ks. Wojciech Kania 260
76. Andrzej z Krety, Wielki Kanon 265
- A. Oda pierwsza (s. 265)
 Wersja a, tł. Mieczysław Bednarz SJ
 Wersja b (fragment), tł. Alicja Szastyńska-Siemion
- B. Oda druga, tł. Alicja Szastyńska-Siemion (s. 270)
- C. Oda trzecia, tł. Alicja Szastyńska-Siemion (s. 271)
- D. Oda szósta, tł. Mieczysław Bednarz SJ (s. 272)
77. Teodor Studyta, Witaj, Maryjo, tł. ks. Wojciech Kania 280
78. Teodor Studyta, Epigramy 281
- A. Do igumena (1), tł. Mariola Pigoniowa (s. 281)
- B. Do kucharza (14), tł. Mariola Pigoniowa (s. 281)
- C. Na dyżurnych braci w klasztorze (16),
tł. Józef Birkenmajer (s. 282)
- D. O dormitorium (20), tł. Mariola Pigoniowa (s. 282)
- E. Do samego siebie (97), tł. Mariola Pigoniowa (s. 283)
79. Ignacy, metropolita Nicei, Wiersze o Adamie,
tł. Jerzy Danielewicz 284
80. Michał Synkellos, Z okazji odnowienia kultu świętych
i godnych czci wizerunków, tł. Jerzy Danielewicz 289
81. Anonim, Kanon na odnowienie Świętych Wizerunków,
tł. Alicja Szastyńska-Siemion 291
82. Kasja Zakonnica, Pieśń na Boże Narodzenie,
tł. Jerzy Danielewicz 293
83. Józef Hymnograf, Kanon na wspomnienie trzęsienia ziemi
26 października 740 r., tł. Alicja Szastyńska-Siemion 294

-
84. Focjusz Patriarcha, Pochwała Bazylego, władcy miłego Chrystusowi, tł. Jerzy Danielewicz 301
85. Metrofanos ze Smyrny, Kanony o Trójcy Świętej, tł. ks. Marek Starowieyski 302
86. Cesarz Leon VI Filozof, Symbol Lili, tł. Alicja Szastyńska-Siemion 305
87. Jan Kyriotes Geometres, Hymn ku czci Najświętszej Bogurodzicy, tł. Józef Birkenmajer 307
88. Jan Kyriotes Geometres, Epigramy, tł. Józef Birkenmajer . . . 309
A. Zaduma nad życiem własnym
B. Rozmyślanie
89. Jan Kyriotes Geometres, Hymn do Dziewicy, tł. Alicja Szastyńska-Siemion 310
90. Krzysztof z Mityleny, Do mnicha Andrzeja, ławowiernego zbieracza relikwii, tł. Józef Birkenmajer 311
91. Krzysztof z Mityleny, Wiersze, tł. Alicja Szastyńska-Siemion 312
A. Do Salomona Chartulariosa
B. Wieczna niesprawiedliwość
92. Symeon Nowy Teolog. Z hymnu XVII, tł. ks. Marek Starowieyski 315
93. Symeon Nowy Teolog, Hymn VI, tł. ks. Marek Starowieyski 319
94. Symeon Nowy Teolog, Hymn LVI, tł. ks. Marek Starowieyski 320
95. Michał Psellos, Przeciw mnichowi z klasztoru św. Saby w Jerozolimie (fragment), tł. Alicja Szastyńska-Siemion . . . 321
96. Konstantyn Manasses, Podróż do Jerozolimy, tł. Alicja Szastyńska-Siemion 323
97. Anna Komnena, Epigramy, tł. Alicja Szastyńska-Siemion . . . 325
A. Aleksjada
B. Wizerunek Chrystusa
98. Michał Glykas, Błaganie (fragment), tł. Alicja Szastyńska-Siemion 326
99. Anonim, Chrystus cierpiący (fragment), tł. Jerzy Łanowski . . 328

100. Śpiewy ludowe, tł. Jerzy Danielewicz	335
A. Hymn wiosenny	
B, C, D. Śpiewy wielkanocne	
101. Teodor Prodromos, Żebracze skargi uczonego (do cesarza Manuela), tł. Józef Birkenmajer	337
102. Anonim, <i>Dijenis Akritas</i> (fragmenty).	338
Prolog, tł. Małgorzata Borowska (s. 338). Księga I (fragmenty), tł. Klemens Hammer (s. 339). Księga III, tł. Małgorzata Borowska (s. 347)	
103. Jerzy Chartofylaks, Skarga Rzymu, tł. Józef Birkenmajer . .	358
104. Anonim, Na 20 listopada ku czci św. Cypriana z Calamizzi i na wigilię święta Matki Bożej, tł. Jerzy Danielewicz	359
105. Anonim, <i>Z Fizjologa</i> : Feniks, tł. Alicja Szastyńska-Siemion	361
106. Kosma Westitor, Kanon na poczęcie Najświętszej Maryi Panny, tł. ks. Wojciech Kania	363
107. Anonim, Święty Jerzy, tł. Zygmunt Kubiak.	366
108. Witsendos Kormaros, Ofiara Abrahama (fragmenty)	368
109. Anonim, Na wzięcie Adrianopola	374
110. Anonim, Aja Sofija.	374
Skróty	376
Wybór bibliografii	377
Przypisy	381